ORDU VE YÖRESİ AĞIZLARINDA ARMUT ADLARI*

Mehmet AYDIN**

ÖZET

Bu çalışmada Ordu ile Sinop yöresinden derlenen 133 armut adı ad bilimi açısından ele alınmıştır. Bu adlardan yalnızca 16'sı Sinop merkez ile Gerze'den öbürleri Ordu'dan derlenmiştir. İki yöreden derlenen armut adları değişik açılardan ele alınıp sınıflandırılmıştır.

Anahtar Kelimeler: *Armut Adları, Ad bilimi, Sınıflandırma.*

PEAR NAMES IN DIALECT OF ORDU AND ITS REGION

ABSTRACT

In this study, 133 pear names have been investgtigated in a onomastic point of view. 16 of them have been collected from main and Gerze areas of Sinop, the others from Ordu. Pear names found from these two provinces have been analysed from various point of view and classified.

Key words: Pear names, onomastics, clasification

0. Giriş

İnsanın yakın çevresindeki varlıklar arasında bitkiler önemli yer tutar. İnsan ve yakın çevresiyle ilgili varlıkların adları *temel sözvarlığı*nın ögeleri arasındadır.

Maddi kültür denince bilim dilinde *flora* ve *fauna* adı altında toplanan değişik kavramlar da aynı çerçeve içine girmektedir. *Flora*, insanın çevresinde yer alan, onun yaşamıyla yakından ilgili bulunan bitkileri (bu arada buğday, mısır, pirinç gibi, toplumun beslenmesini sağlayanları) içermekte, *fauna* ise aynı çevrede bulunan ve insanların bir bölümünden yararlandıkları, özellikle tarım ve hayvancılıkta insanlara yarar sağlayan hayvanları göstermektedir (Aksan 1996: 26).

Meyveler bitkiler içinde önemli bir grup oluşturur. Bitkiye ad verilmesinde bitkinin kullanılışı, görünüşü veya yetiştiği yerin dikkate alındığı anlaşılmaktadır. Hayvan adları da bitkilerin adlandırılmasında

---

* Bu yazı Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü tarafından 7-8 Nisan 2004'te yapılan Türk Kültüründe Meyve Sempozyumu'nda sunulan bildirinin gözden geçirilerek yeniden düzenlenmiş metnidir.

** OMÜ Fen-Edebiyat Fakültesi TDE Bölümü Öğretim Üyesi (Doç. Dr.)

çok kullanılır. Kimi bitkiler, kiraz gibi bitkinin doğal olarak yetiştiği bölgenin adını almıştır (Kerasus, bugünkü Giresun), kimi bitkiler ise, o bitkiyi uzak bir ülkede görüp seven, onu evcilleştiren bir kişinin adıyla anılır (Baytop 1997: 9).

Armut bir meyve adı olarak Farsçadan Türkçeye geçmiştir. Farsçada *emrûd / emrûz* biçimindedir. Bu meyvenin Lâtince cins adı *Pyrus*'tur. Bütün Türkiye'de bu cinsle ilgili sekiz tabiî armut türü yayılış göstermektedir. Bunlardan Türkiye'de tüketim amaçlı yetiştirilen armut, *Pyrus communis* adlı türe dayanır. Bu türün Türkiye'de yayılış gösteren üç alt türü belirlenmiştir.(Davis 1972:160).

Ordu ve yöresinde arazi ve iklim armut türlerinin yayılışına ve gelişmesine uygundur. Başka bir anlatımla *yetişme şartları* bu meyvenin burada çeşitlenmesini sağlamıştır. "Yetişme şartları, iklim, toprak ve yer şekilleri (rölyef) gibi faktörlerden meydana gelmiş bir bütündür. Bitki toplulukları bu faktörler grubunun kendi isteğine uygunluğu oranında o yerde tutunur, gelişir ve hayatını devam ettirir; yahut bu faktörlerin yetersizliği hâlinde gelişemez ve ortadan kalkar." (Dönmez 1985: 3). Bundan dolayı ticarî bir değeri olmasa da birçok armut çeşidi yörede görülmektedir. Bu adların yöredeki armut çeşitlenmesiyle doğrudan bağlantısı olduğu söylenebilir.

Ordu ve yöresinden derlenen bütün armut adları *Derleme Sözlüğü*'nden kontrol edilmiştir. Ancak bu yöreden derlenen bazı adların *Derleme Sözlüğü*'nde hiç yer almadığı bazılarınınsa eksik yer aldığı belirlenmiştir. *DerS*'de yalnızca Amasya'da yetiştiği kaydedilen bir armut adına Ordu yöresinde de rastlanmaktadır. Burada şöyle bir ilişki de düşünülebilir. Başlangıçta Amasya'da yetiştirilen bir armut çeşidi Ordu yöresine aşılamak suretiyle götürülmüş olabilir.

Bu çalışma çerçevesinde, Ordu ve yöresinden ağız özellikleri korunarak derlenen armut adlarının, Türkçenin söz varlığına bir katkı oluşturması da düşünülmüştür.

Bu çalışmada derlenen bütün armut adları kendi içinde sınıflandırılmıştır. Adlandırmada esas olduğu düşünülen özellikler sınıflandırmada da esas kabul edilmiştir. Armut türleri, biçim, renk, dayanıklılık, köken vb. farklı özellikleri göz önünde bulundurularak adlandırılmıştır. Bazı armut çeşitleri de erken veya geç olgunlaşmaları açısından adlandırılmıştır.

Ayrıca bu çalışmada Ordu ve yöresinden derlenen armut adları, kuruluşları açısından da değerlendirilmeye çalışılacaktır.

1. Adlandırmaların Dayandığı Temeller

Biçim ve renge göre adlandırmalar

Ordu ve yöresinden derlenen armut adlarının birçoğunda biçim ve rengin esas olduğu söylenebilir. Yalnızca armudun rengi ve biçimi temel yapılmamış bazen armudun yaprağı ve ağacı da adlandırmada kullanılmıştır. Bu tür adlarda iki adlandırma ölçütünün bir arada kullanıldığı da belirlenmiştir: **balbardah** (<bal+bardak) veya **balbardaq armudu** ile **saru söpü** (<sarı+söpü), **sulu değermi** böyle adlandırma örnekleridir. Yalnız renk ve biçim ögesinin kullanıldığı adlar: **ağca armut**, **ak armut**, **barahlu armut** (<baraklı armut), **bardaq armudu** (<bardak armudu), **burnu çuqur** (<burnu çukur), **çatal armut**, **dombul armut** (<tombul armut), **eğri zıpçuq armudu** (<eğri zıpçık armudu), **ġadun barmaq** (<kadın+parmak)[1], **ġalın sap armudu** (<kalın+sap armudu), **ġara armut**(<kara armut), **ġızıl armut** (<kızıl armut), **ġoca armut** (< koca armut), **ġōh armut** (<kovuk armut), **göbeayu** (<göbeği+ayı), **göğce değermi** (<gökçe değermi), **ibrúk armudu** (ibrik armudu), **islice armut**, **qabran armut**[2] , **purtul armut**, **tekir armut** (<teker armut), **uzun armut**, **yımırta armudu** (<yumurta armudu) vb.

1.2. İrilik ve Ufaklığa Göre Adlandırmalar

Armut çeşitlerinin adlandırılmasında irilik ufaklık da belirleyicidir. İrilik ufaklık etkenine göre adlandırmalara Ordu ve yöresinde de rastlanmaktadır: **ayuboğan** (<ayı+boğan), **dalġıran** (<dal+kıran), **enúk armudu** (<enik armudu), **eşek armudu**, **ġabaq armudu** (<kabak armudu), **ġarġa armudu** (<karga armudu), **ġavun armudu** (<kavun armudu), **küp armudu**, **kúpdüşen armudu**, **kúpdüşdu** (<küp+düştü) vb.

1.3. Yetiştiği Yöreye Göre Adlandırmalar

Armut çeşitlerinin adlandırılmasında öteki meyvelerde olduğu gibi yetiştirildiği veya aşısının getirildiği yer de önemlidir. Ordu ve yöresinde de bazı adlandırmalarda armudun yetiştiği veya getirildiği yer esas alınmıştır: **Anġara armudu** (<Ankara armudu), **bağ armudu, Batum armudu**, **Cenik armudu** (<Canik armudu), **Çınarlıq armudu** (<Çınarlık armudu), **çoraq** armudu (<çorak

---

[1] *Revnak-ı Bostan*'da (Hazırlayan: Zafer Önler, TDK Yay., Ankara 2000) **kadın parmağı** "Razakı denen bir tür iri üzümün benzeri" biçiminde tanımlanmıştır. bk. s. 83.

[2] **Kabran,** *Derleme Sözlüğü*'nde şöyle tanımlanmıştır: "[**kabsak**] 1. Tahta tekne, yalak. (-Ist.) 2. İki üç kiloluk içine yağ, pekmez vb. konulan tahta kutu. (*İskilip –Çr.; *Boyabat –Sn.) 3. Arıkovanı (-Kü.; -Bil.) 4. Hayvanlara yem dökülen ağaç dallarından örülerek yapılmış sepet, sele. (*İzmit –Kc.)."

armudu), **dere armudu**, **ġale armudu** (<kale armudu), **ġarören armudu** (<Kara+ören armudu), **ġaynōlu armudu** (<Kaynak+oğlu armudu), **göğceli armudu** (<Gökçeli armudu), **Göllüce armudu**, **Hacılu armudu** (<Hacılı armudu), **Hartana armudu**, **İstanbul armudu**, **Kúrtün armudu** (<Kürtün armudu), **Selemen armudu**, **Sırsıçlu armudu**, **topbaşı, Trabzon armudu, Zevgúlü armudu** vb.

1.4. Tadına Göre Adlandırmalar

Armut çeşitleri tadı, sulu veya az sulu oluşu açısından da adlandırılmıştır: **acı armut**, **bal armut** veya **bal armudu**, **ballıġ armudu** (<ballık armudu), **bıldırcın armudu**, **çıtır armut**, **çökelik armudu** (<çökelek armudu), **daş armudu** (<taş armudu), **gerdek armudu**, **hıyar armut**, **ġumlu armut** (<kumlu armut), **kúsülü baruşduran armudu** (<küs olanları barıştıran armudu), **limon armudu**, **sulu değermi**, **sulu göynü**, **susaq armudu**, **süt datlu armudu** (<süt+tatlı armudu), **sütlüce armudu** vb.

1.5. Olgunlaşma Dönemine Göre Adlandırmalar

Ordu ve yöresinde armut türlerinin olgunlaşma dönemlerine göre de adlandırılabildiği görülmektedir: **çiçek armudu**, **er armut**, **gış armudu** (<kış armudu), **gúz armudu** (<güz armudu), **hamderme** (<ham+derme), **harman armudu**, **kirez armudu** (<kiraz armudu), **oraq armudu** vb. Bu örneklerdeki **kirez** (<kiraz) ve orak, alaturka haziran ve temmuz aylarını karşılamaktadır.

1.6. Topluluk ve Mesleklere Göre Adlandırmalar

Az sayıda armut da topluluk, etnik unsur ve meslek adından yola çıkılarak adlandırılmıştır: **ġazibey armudu**, **ġuyumcu armudu** (<kuyumcu armudu), **imamlar armudu**, **ġaraçepni armudu** (<kara+çepni armudu), **laz armudu**, **terzi armudu** vb.

1. 7. Sorunlu Adlandırmalar

Bazı adlandırmaları belli bir sınıfa sokmak kolay değildir. Bu çalışmada çözümlenemeyen adlandırmaların sorunlu adlandırmalar başlığı altında toplanmasının uygun olacağı düşünülmüştür. Bu adlandırmalar üzerine düşünmek ve tartışmak gerekir: **atana armudu** (<ata+ana armudu?), **dizine armudu** (<düzine armudu), **geliyir armudu**, **habilis armudu**, **kelpeşir**[3] **armudu**, **şıhmanboz armudu** vb.

[3] *Derleme Sözlüğü*'nde **kelpeşir** "*Kaynayan suya ufalanan yufka, ekmek, tuz ve biber konularak yapılan bir çeşit yemek (-Ant.)*" biçiminde tanımlanmıştır. (c. VIII, s. 2735). Ancak bu **kelpeşir** ile bir armut adı nasıl bağdaştırılabilir?

2. Adlandırmaların Yapısı

Bu bölümde armut adlarının kuruluşu ele alınacaktır. Armut adlarının büyük bir bölümü öbek kuruluşundadır. Tek kelimeden oluşan adların eksiltili yapılar olabileceği gerçeği göz ardı edilemez.

2.1. Belirtisiz İsim Tamlaması Kuruluşunda Armut Adları

Ordu ve yöresinden derlenen armut adlarının büyük bir bölümü belirtisiz isim tamlaması yapısındadır: **Anġara armudu**, **Batum armudu**, **çiçek armudu**, **Çınarlıq armudu**, **Çökelik armudu**, **daş armudu**, **dere armudu**, **eşek armudu**, **gerdek armudu**, **susak armudu** vb.

2.2. Sıfat Tamlaması Kuruluşunda Armut Adları

Ordu ve yöresinde armut adlarının önemli bir bölümü de dizim açısından sıfat tamlaması kuruluşundadır: **acı armut**, **aq armut**, **bal armut**, **barahlu armut**, **çıtır armut**, **çatal armut**, **çürüğen armut**, **ham armut**, **purtul armut**, **sulu armut** vb.

2.3. İyelik Öbeği Kuruluşunda Armut Adları

İyelik eki almış veya eksiz hâldeki bir isimle başka bir isimden kurulan bu yapıda birkaç armut adı vardır: **burnu çuqur**, **içi göynü**, **ġadun barmaq**, **göbeği ayu**, **ham derme** vb.

2.4. Sıfat-fiil Öbeği Kuruluşunda Armut Adları

Az sayıda da olsa sıfat-fiil öbeği kuruluşunda armut adı belirlenmiştir: **ayu boğan**, **dal ġıran**, **kúp duşen**, **kúpdüşdú**, **kúsülü baruşduran**.

2.5. Tek Kelimeden Oluşan Armut Adları

Bu tür tek kelimeden oluşan adlar ya isim tamlamalarının veya sıfat tamlamalarının eksiltilmesiyle oluşmuştur. Ayrıca bunlardan bazıları sinekdoha (kapsamlama) örneği olarak da görülebilir: **ahlat**, **çörtük**, **göllüce**, **kiresep**, **mursal**, **serendü**, **sırsıçlu**. Belki bunlardan **ahlat**[4] ile **çördük / çörtük** adını öbürlerinden ayırmak gerekir. Yörede **ahlat** ve **çördük** tam eş anlamlı olarak 'yabanî armut' karşılığında kullanılmaktadır.

Armut adları anlambilim açısından da ayrıca değerlendirilip sınıflandırılabilir. Ordu ve yöresinden derlenen adların önemli bir bölümü deyim aktarmalarından oluşmaktadır. Aktarmalardan da ya insandan tabiata veya tabiattaki nesneler arasında aktarmalar daha

[4] **Ahlat** bazı kaynaklarda Rumca olarak gösterilmiştir. bk. Hasan Eren, *Türk Dilinin Etimolojik Sözlüğü*, Ankara 1999, s. 6.

yaygındır: **burnu çuqur**, **çöp bacaq**, **ġadun barmaq**, **purtul armut**; **bal armut**, **bal barda0**, **çökelik, armudu**, **bıldırcın armudu**, **eşek armudu**, **ġarġa armudu**, **ġovan armudu**, **göbeayu**, **ibrúk armudu**, **köpek baş armudu**, **limon armudu**, **hıyar armut**, **öveyik budu** vb. Bunlardan bir bölümü benzetme yoluyla adlandırma olarak da değerlendirilebilir.

3. Sonuç

Bu çalışmanın malzemesini Ordu ve yöresi ile Sinop'tan derlenen 133 armut adı oluşturmaktadır. Bu adların 133 armut çeşidine tekabül ettiğini düşünemeyiz. Çünkü bazen bir armut çeşidi iki şekilde adlandırılmıştır. Söz gelimi **ġovan armudu** ve **içi göynü** aynı armut çeşidinin adıdır. Bu adlardan 16'sı Sinop merkez ve Gerze'den derlenmiştir. Bu yörelerden derlenen yalnızca 4 armut adı *Derleme Sözlüğü*'nde yer almaktadır. Malzemenin büyük bir bölümü tarafımdan derlenmiştir. Bir bölümü ise Ordu ve ilçelerinde oturan öğrencilerce derlenmiştir. Bu malzemenin de sağlıklı olup olmadığı denetlenmeye çalışılmıştır.

Derlenen armut adları yerel armut türlerine değişik özellikleri açısından yöre insanının yakıştırdığı adlardır. Yörede çok ilgi gösterilmeyen ve daha bodur olduğu hâlde daha fazla ürün veren ziraî kuruluşlarca fidanı satılan armudun yöredeki adı ziraat (<**zirāt**) armududur. Yerel çeşitler melezlenerek korunmazsa yakın bir gelecekte yörede yalnızca armut veya ziraat armudu adı yaşayabilir.

Armut, bahçe bitkileri üzerine çalışan uzmanlarca 'bir serin ılıman iklim meyvesi' (Soylu 2003: 76) biçiminde tanımlanmaktadır. Türkiye bütünüyle ılıman iklim kuşağında yer aldığından Türkiye'nin her bölgesinde armut yetiştirilebilmektedir.

Ordu ve yöresinde yetiştirilen armut çeşitlerinin ekonomik açıdan fazla bir değeri yoktur. Bu yörede yetiştirilen armut çeşitleri genellikle yine bu yörede tüketilir. Bazı armut türlerinden kurutmalık olarak yararlanılır. Armut kurusundan (<**armut ġurusu**ndan) yörede bilinen bir tür armut hoşafı yapılır. Ayrıca armuttan büyük bir bölümü yörede tüketilen pekmez (<**armut bekmezi**) de elde edilir.

Dünyada 5000'den fazla Türkiye'de ise 640 dolayında armut çeşidinin yetiştirildiği tahmin edilmektedir. (Soylu 2003: 82). Acaba Ordu ve yöresinde kaç yerel armut çeşidi yetiştirilebilmektedir? Adlandırmalar buradaki armut çeşitlerini hangi ölçülerde yansıtmaktadır? Bütünüyle cevaplanamasa da bu soruların sorulması gerekir.

Meyve adları konusunda Turhan Baytop'un *Bitki Adları Sözlüğü* dışında kaynak yoktur. Armut adları ile ilgili olarak yapılan bu çalışma sırasında derlenen armut adlarının büyük bir bölümünün hiçbir sözlükte bulunmadığı görülmüştür. Makineli tarımın yaygınlaştığı yörelerde daha az verimli yerel türler adları ile birlikte yok olmaktadır. Bu adlar Türkçenin temel adlandırma eğilimlerinin belirlenmesi açısından da önemlidir. Ayrıca bunlar Türkçenin sözvarlığının çok önemli ögeleridir, dolayısıyla bunları belirlemek gerekirdi. Bu bildiride, belirtilen amaçların gerçekleştirilebilmesi için bir adım atılmıştır.

KAYNAKLAR

AKSAN, Doğan. *Türkçenin Sözvarlığı, Türk Dilinin Sözcükbilimiyle İlgili Gözlemler, Saptamalar*, Engin Yayınevi, Ankara 1996.

AYDIN, Mehmet. *Aybastı Ağzı (İnceleme-Metin-Sözlük)*, Türk Dil Kurumu Yayını, Ankara 2002.

BAYTOP, Turhan. *Türkçe Bitki Adları Sözlüğü*, Türk Dil KurumYayını, Ankara 1997.

DAVİS, Peter Harwey. *Flora of Turkey and Aegean Islands*, C. 4, Edinburgh 1972.

DEMİR, Necati. *Ordu İli ve Yöresi Ağızları (İnceleme-Metinler-Sözlük)*, Türk Dil Kurumu Yayını, Ankara 2001.

DÖNMEZ, Yusuf. *Bitki Coğrafyası*, İstanbul Üniversitesi Coğrafya Enstitüsü Yayını, İstanbul 1985.

EREN, Hasan. *Türk Dilinin Etimolojik Sözlüğü*, Ankara 1999.

ÖNLER, Zafer (Hazırlayan). *Revnak-ı Bostan*, Türk Dil Kurumu Yayını, Ankara 2000.

SOYLU, Arif. *Ilıman İklim Meyveleri II*, Uludağ Üniversitesi Ziraat Fakültesi Bahçe Bitkileri Bölümü Yayını, Bursa 2003.

Türk Dil Kurumu. *Türkiye'de Halk Ağzından Derleme Sözlüğü*, Türk Dil Kurumu Yayını, Ankara 1963-1979. [DerS].

DİZİN

acı armut
ağca armut
ağustos armudu
ahlat
ak armut
alucu0
Anġara armudu
atana armudu
atmaca
ayuboğan (DerS.)
bağ armudu
bal armut (DerS)
balbardah (DerS)
ballıġ armudu
bara0luarmut [-Sn.]
barda0 armudu [-Sn.]
Batum armudu
bekar armudu
bey armudu
bıldırcın armudu
burnu çuqur
Cenik armudu
çatal armut
Çınarlıq armudu [-Sn.]
çıtır armut [-Sn.]
çiçek armudu
çoraq armudu
çökelik armudu
çöp bacaq
çörtük
çürüğen armut
dalġıran
daş armudu
datlu armut
dere armudu
derme armut
dizine armudu
doğan armudu
dombul armut
ebem ahlatı [-Sn.]
ebem armudu [-Sn.]
eğri zýpçuḳ armudu
enúk armudu [-Sn.]
er armut
eşek armudu
fındık armudu
furuncuh armudu [-Sn.]
ġabaq armudu
ġadun barma0 [-Sn.]
ġale armudu
ġalın sap armudu
ġantar armudu [-Sn.]
ġara armut
ġaraçepni armudu
ġaradala0 armudu
ġarġa armudu
ġarören armudu
ġarpuz armudu

ġavşak armudu
ġavun armudu
ġaynolu armudu
ġazibey armudu [-Sn.]
geliy(i)r armudu
gerdek armudu
ġış armudu
ġızıl armut
ġoca armut
ġoca yapra0
ġoh armut
ġovan armudu
göbeayu
göğce değermi
göğceli armudu
göllüce
ġumlu armut
ġuş armudu
ġuşaĥ armudu
ġuyumcu armudu
gúz armudu
habilis armudu
Hacılu armudu
ham armut
ham azgunu
ham derme
harman armudu
hartana armudu
hıyar armut
ibrúk armudu
içi göynü
imamlar armudu [-Sn.]
islice armut
İstanbul armudu
qabran armudu
kelpeşir armudu
kendir armudu
keten armudu
kiresep
kirez armudu (DerS)
köpek baş armudu
kumlu armut
kúp duşen
kúpdüşdu
Kúrtün armudu
kúsülü baruşduran
küp armudu
laz armudu
limon armudu [-Sn.]
mağaza armudu
mursal
oraq armudu
öveyik budu [-Sn.]
peşrev armudu
purtul armut
saĥal çürüten
saru söpü
Selemen armudu
Serende armudu
serendü

Sırsıçlu armudu

sulu armut

sulu değermi

sulu göynü

susaq armudu [-Sn.]

süt datlu armudu

sütlüce armudu

şeker armut

şıhmanboz armudu

tekir armut

terzi armudu [-Sn.]

topbaşı armudu

uzun armut

yımırta armudu

Zevgúlü armudu

ziraat (zirāt) armudu